

Joanna Kłodkowska

KWESTIE KONTEKSTU I KONTEKSTOWOŚCI W BADANIACH ETNOGRAFICZNYCH

Podejmowanie zagadnień metodologicznych przez badaczy społecznych dotyczy nie- rzadko „ścierania się” tradycji badawczych, sposobów poznawania rzeczywistości so- cjokulturowej. Refleksje te są uwidocznione w podziale badań na ilościowe i jakości- owe. Zarówno badania ilościowe, jak i jakościowe, bez względu na to, czy zostaną uzna- ne za sprzeczne, czy za takie, które można łączyć w celu nadania im prawomocności i pewności wniosków¹, wymagają – jak zauważa Krzysztof Konecki – zakorzenienia w systemach założeń filozoficznych, paradygmatach stanowiących źródło interpreta- cji danych empirycznych². Paradygmat interpretatywny, za którym się opowiadam, według Mieczysława Malewskiego, *obdarza statusem naukowej prawomocności bada- nia typu jakościowego*³. Jedną z tradycji metodologicznych przypisywanych badaniom jakościowym jest etnografia⁴. Etnografia to rodzaj strategii badawczej oraz, zdaniem Anthonego Giddensa, sposób badania ludzkich zachowań w codziennych okolicz- nościach, w trakcie których badacz przez określony czas pozostaje w bezpośrednim kontakcie z badaną społecznością oraz z kontekstem, w którym ona funkcjonuje⁵. Natomiast Chris Barker pisze, iż etnografia to – empiryczne i teoretyczne podejście badawcze, zaczerpnięte z antropologii, które dąży do szczegółowego, holistycznego opisu i analizy kultury, bazując na intensywnej pracy w terenie. Jest to także jedno z podejść do studiów kulturowych, które często jest łączone z doświadczaniem ba- danej kultury⁶. Badanie etnograficzne – jak zauważa Ch. Barker – koncentruje się na detalach lokalnego życia, na jakościowych badaniach wartości i znaczeń. Istotne jest tu także osadzanie zebranych materiałów empirycznych w kontekście całej drogi życia badanych, łączącej się z szerszymi procesami społecznymi⁷.

¹ Por.: K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa 2000, s. 16.

² *Ibidem*, s. 18.

³ M. Malewski, *Teorie andragogiczne. Metodologia teoretyczności dyscypliny naukowej*, Wro- cław 1998, s. 34.

⁴ Por.: M. Kosterka, *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*, Warszawa 2005, s. 20; A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2006, s. 668.

⁵ A. Giddens, *Socjologia...*, s. 667.

⁶ Ch. Barker, *Cultural Studies. Theory and Practice*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003, s. 25 (tłumaczenie własne).

⁷ *Ibidem*.

Monika Kostera pisze, iż kontekst, o którym wspominają cytowani wcześniej A. Giddens i Ch. Barker, jest jednym z kryteriów naukowości etnografii⁸, zarówno na etapie styczności z badaną rzeczywistością, jak i na etapie badawczych rozważań i praktyk. W niniejszym artykule chciałabym podjąć próbę zasygnalizowania niepokojów, dylematów badawczych oscylujących wokół pytania: Czym jest kontekstowość dla badań etnograficznych oraz jaką w nich pełni funkcję?

Pytania te są dla mnie szczególnie ważne ze względu na badania etnograficzne, które chciałabym przeprowadzić. Na początku mojego artykułu chciałabym się zastanowić, czym jest kontekstowość i kontekst, następnie przedstawię rozważania na temat kontekstowości na poziomie badanej rzeczywistości oraz procesu badawczego, realizacji, procesów eksploracyjnych.

Kontekst – zdaniem K. Konarzewskiego – jest to zbiór okoliczności towarzyszących tworzeniu tekstu⁹. K. Konecki mówi, że kontekst to:

specyficzny zestaw własności odnoszący się bezpośrednio do badanego zjawiska, tj. miejsce i przestrzeń oraz czas zdarzeń składających się na dane zjawisko. Kontekst dotyczy zatem najbardziej bezpośrednich warunków występowania zjawiska¹⁰.

Joanna Rutkowiak pisze zaś o *kontekstowości*. Według autorki, kontekstowość można porównać do pulsującego organizmu, który istnieje dzięki swojemu dynamizmowi, możliwościom *zmiany jakości i objętości, rytmu, nieregularności, kurczenia się i rozkurczania jako źródło życiodajnego napięcia oraz braku ostrych granic znaczeniowych*¹¹. Kontekstowość pulsuje w obrębie pól¹², które stanowią określone konteksty, na przykład kontekst historyczny, społeczny, polityczny, kulturowy. Kontekstowość może być także widziana jako *dbałość o opis wszelkich zjawisk w szerszym kontekście i zajmowania się tym, jak kontekst ten je formuje*¹³.

W niniejszym artykule będę posługiwać się terminami *kontekstowość* oraz *kontekst*. Pierwszy z nich rozumiem, posługując się porównaniem J. Rutkowiak, które moim zdaniem najtrafniej oddaje istotę interesujących mnie kwestii, jako kategorię służącą do zakorzenienia, czy też – jak pisze autorka – *osadzania*¹⁴ okoliczności, jakie napotyka badacz. Okoliczności te to poszczególne *konteksty*. Drugi istotny dla mnie

⁸ M. Kostera, *Antropologia organizacji...*, s. 201.

⁹ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Warszawa 2000, s. 28.

¹⁰ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa 2000, s. 49.

¹¹ J. Rutkowiak, „Pulsujące kategorie” jako wyznaczniki mapy odmian myślenia o edukacji, [w:] *Odmiany myślenia o edukacji*, red. J. Rutkowiak, Kraków 1995, s. 25.

¹² *Ibidem*, s. 38-39.

¹³ P. Pushkala, *System of meaning for the study of information technologies*, [w:] *Information systems and qualitative research*, red. A.S. Lee, J. Liebenau i J.I. DeGross, London 1997, s. 101-118, cyt. za: M. Kostera, *Antropologia organizacji...*, s. 46.

¹⁴ J. Rutkowiak, „Pulsujące kategorie” jako wyznaczniki..., s. 37.

termin traktuję jako pola tworzące kontekstowość, pola będące elementami mapy praktyki badawczej.

Moje rozważania dotyczą kontekstowości rozpatrywanej na dwóch poziomach: na poziomie kontekstowości badanej rzeczywistości oraz na poziomie kontekstowości procesu badawczego. Pierwszy poziom utożsamiam z poznawczą postawą wobec rzeczywistości, ze sposobem postrzegania świata socjokulturowego. Perspektywa ta jest wyrazem opowiedzenia się za paradygmatem intepretatywnym, który, moim zdaniem, określa charakter kontekstowości w etnografii. Natomiast drugi poziom moich rozważań dotyczy tradycji metodologicznych, procedur badawczych, kroków postępowania badawczego po wkroczeniu w teren badań.

1. Kontekstowość badanej rzeczywistości w etnografii

Badania etnograficzne, jak już wcześniej wspominałam, są podporządkowane paradygmatowi interpretatywnemu¹⁵, który charakteryzuje się zróżnicowaniem, bogactwem przejawiającym się w poznawczej postawie wobec świata. Jak zauważa M. Malewski, paradygmat interpretatywny poprzez swoją wielowątkowość ontologiczną i epistemologiczną sprawia, iż wiedza jako *kreacja ludzkiego umysłu*¹⁶ podlega nieustannej zmianie, a wytworzone w toku poznania naukowego *nowe konstrukty dostarczają nowych perspektyw uzasadniających nasze roszczenia do wiedzy*¹⁷.

Owe perspektywy można, moim zdaniem, określić mianem kontekstowości o charakterze paradygmatycznym, która zgodnie z charakterem paradygmatu interpretatywnego jest wielowątkowa, zróżnicowana i dynamiczna. Poprzez swoje cechy stwarza miejsce dla wielości roszczeń do prawdy, wielości dyskursów zastępujących miejsce 'wielkich narracji', 'metaopowieści'¹⁸. Kontekstowość stanowi również tło, punkty odniesienia, swoistą „mapę” dla interpretatora, horyzont rozumienia¹⁹, którego funkcją jest nadanie kierunku interpretacji, poznania i rozumienia badanej rzeczywistości. Według J. Douglasa *ludzkie rozumienie świata jest uwarunkowane przez zrozumienie celów i dążeń ludzi uwikłanych w interpersonalne związki i zależności, wydobyć na światło dzienne ich oczekiwania, przekonania i postawy wraz z całym towarzyszącym im kontekstem społeczno-kulturowym*²⁰. Inaczej będzie się interpretować wypowiedź pracownika pełną negatywnych ocen i wrogich uczuć wobec pracodawcy, wiedząc, że „szef” przed chwilą nie zgodził się na jego wcześniejsze wyjście z pracy. Zdobyć

¹⁵ M. Malewski, *Teorie andragogiczne. Metodologia teoretyczności...*, s. 34.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Por.: B. Baran, *Postmodernizm i końce wieku*, Kraków 2003.

¹⁹ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda*, Kraków 1993.

²⁰ J. Douglas (1976), *Investigative Social Research*, Nuwbury Park, CA: Sage, cyt. za: M. Malewski, *Metodologiczne problemy badań nad oświatą dorosłych i nauczaniem dorosłych*, [w:] *Nauczyciele edukacji dorosłych*, red. A. Wesołowska, Materiały z III Ogólnopolskiej i Międzynarodowej Konferencji Andragogicznej w Toruniu w dniach 7-9 maja 1995, s. 127.

dotychczasowych informacji o tym, że pracownik prosił o zwolnienie z powodu nagłej choroby swojego dziecka, stanowi inną perspektywę, nadaje inny kontekst zarysowanej sytuacji. Przez przytoczenie tego przykładu chciałam zilustrować oddziaływanie zmienności kontekstu na interpretację rzeczywistości. W związku z tym, pojawia się szereg pytań o możliwość i sposób ujmowania różnorodności kontekstów, o to, jak wiele kontekstów i elementów badanej rzeczywistości, które niewątpliwie oddają charakter paradygmatu interpretatywnego, uwzględnić w etnografii, jak „zapanować” nad wielością kontekstów lub czy „panowanie” nad tym jest możliwe i potrzebne?

Kontekstowość – jak już wcześniej wspominałam – J. Rutkowiak porównuje z kategorią pulsującą w przestrzeni określonych pól. Autorka mówi o trzech polach pulsowania kontekstowości: pierwsze pole to – historia rozpatrywana jako kontekst badanego fenomenu (pulsowanie osadzenia w kontekście historycznym – izolacji) drugie to – doświadczenie, które staje się kontekstem dla innego doświadczenia, trzecie pole wyraża się w stosunku do tradycji (pulsowanie dostrzegania odmiennych tradycji, a brakiem ich odróżniania)²¹.

Dla mnie najbardziej interesujące wydaje się pole pulsowania kategorii „kontekstowość” w odniesieniu do doświadczenia, bowiem etnografia, jako wytwór badacza, opiera się na doświadczaniu badanego świata przez badanych i badacza, w toku dialogu między nimi. Doświadczenie, jak zauważa J. Rutkowiak, ma dwa wymiary: historyczny i osobisty. Wymiary te są wobec siebie w stanie napięcia i to wywołuje pulsowanie kategorii. Wymiar historyczny utożsamiany jest z doświadczeniem wypracowanym przez naukę i *chodziło* (w nim, J.K.) o *powtarzalność a przynajmniej wysiłek uzyskiwania akontekstowej powtarzalności*²². Wymiar osobisty to doświadczenie ujęte hermeneutycznie, w którym o porządkowaniu zjawisk decyduje przypadek, przez co stają się nieprzewidywalne. Pulsacyjny charakter kontekstowości wyrażany jest poprzez to, iż jedno doświadczenie staje się kontekstem dla innego²³. Takie doświadczenie – które może być niezgodne z oczekiwaniami – jest nazywane przez Hansa-Georga Gadamera – *doświadczeniem właściwym*²⁴. Chęć zdobywania nowych doświadczeń i uczenia się w trakcie uczestniczenia w nich zwiększa ryzyko porażki, *zawiera wiele zawiedzionych nadziei, lecz jest jedyną drogą nabywania doświadczenia*²⁵.

Skoro jedno doświadczenie staje się kontekstem dla innego, a codzienność można uznać za sumę doświadczeń, to uczestnik życia socjokulturowego ma do czynienia z ciągłą rotacją, zmianą kontekstów, a co się z tym wiąże, ciągłą ewolucją horyzontów rozumienia, punktów odniesienia dla interpretatorów, twórców wiedzy. W związku z tym istotne wydaje się pytanie o możliwość zaplanowania procesu badawczego w badaniach etnograficznych. Jest to pytanie wyrażające dylemat oraz niepokój związany

²¹ J. Rutkowiak, „Pulsujące kategorie” jako wyznaczniki..., s. 37-39.

²² *Ibidem*, s. 38.

²³ *Ibidem*.

²⁴ H.-G. Gadamer, *Prawda i metoda...*, s. 329.

²⁵ *Ibidem*, s. 332.

z dokonywaniem wyboru między względnym poczuciem bezpieczeństwa badacza, który może „liczyć” na to, że jego projekt badawczy stanie się solidnym „drogowskazem”, „instrukcją”, wskazującą kroki postępowania badawczego, a uwikłaniem w poczucie niepewności, ryzyka, całkowitego braku przewidywalności konsekwencji swoich czynów.

2. Kontekst procesu badawczego w etnografii

W tej części artykułu chciałabym zaprezentować moje przemyślenia dotyczące kontekstowości, jej charakteru oraz konsekwencji metodologicznych na poziomie procesu badawczego w etnografii.

Niepewność, nieprzewidywalność traktowana jako kontekstowość zdaje się towarzyszyć każdemu rodzajowi badań społecznych. Jak zauważa Krzysztof Konarzewski, badania jakościowe (do których zaliczana jest metodologia etnograficzna) zawsze są badaniami indywidualizującymi, ze względu na założenie o niepowtarzalności każdego przypadku²⁶. Niepowtarzalny charakter badań typu jakościowego, sprawia, iż nie można do końca ustalić „z góry” reguł postępowania badawczego. Skoro – według K. Konarzewskiego – istota badań indywidualizujących postrzegana jest w założeniu o nieprzewidywalności obiektów, to można mówić o zależności każdego wyniku wysiłków badawczych od kontekstu²⁷.

W badaniach etnograficznych kontekstowość jest szczególnie istotna ze względu na wagę, jaką badacz jej przypisuje. Martyn Hammersley i Paul Atkinson piszą, iż [...] w etnografii przebieg badań jest w jeszcze mniejszym stopniu przewidywalny niż na gruncie innych nauk społecznych²⁸. „Kontekstowość nieprzewidywalności” na poziomie procesu badawczego inicjuje ciągłe godzenie z się możliwością modyfikowania kroków badawczych na różnych jego etapach. Autorzy zauważają również, że w każdym środowisku badawczym można dokonać rozróżnienia wielu odmiennych kontekstów, które traktują, używając porównania J. Rutkowiak, jako pola tworzące kontekstowość. Wymuszają one różnorodne zachowania badanych i w dalszej konsekwencji – różnorodne zachowania badacza²⁹. Konteksty, zatem, zdaniem autorów, należy postrzegać w kategoriach zachowań ludzkich w danym środowisku oraz mieć świadomość, że chodzi tutaj o społeczne konstrukty, a nie fizyczne lokacje³⁰.

Już na etapie formułowania problemów badawczych zdarzyć się może, że ulegną one modyfikacji albo zupełnie zmienią swój pierwotny charakter. Powodów tego może być wiele. P. Atkinson i M. Hammersley jako przyczynę zmiany podają błędne założenia, na których zostały sformułowane problemy, czy też niewystarczający stan

²⁶ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe...*, s. 77.

²⁷ *Ibidem*, s. 73.

²⁸ M. Hammersley, P. Atkinson, *Metody badań terenowych*, Poznań 2000, s. 35.

²⁹ *Ibidem*, s. 61.

³⁰ *Ibidem*, s. 62-63.

wiedzy uniemożliwiający rozwiązanie danego problemu. Autorzy radzą, aby tak skonstruować problem badawczy, *aby dał się on jak najdogodniej opracować*³¹, ale jednak w żadnym stopniu nie negują potrzeby utworzenia projektu badawczego, przygotowań do pracy w terenie³², uważając, że gromadzenie materiałów empirycznych jest podporządkowane zdefiniowanemu tematowi badań³³.

Również dobór środowiska determinuje kształtowanie problemów badawczych. Początkowy kontakt z terenem badań, z ich uczestnikami oraz zbieranie pierwszych materiałów empirycznych nierzadko odgrywa znaczącą rolę w formułowaniu zagadnień badawczych. W trakcie rozpoznawania środowiska często okazuje się, że część problemów badawczych w tym terenie nie może zostać zgłębiona. Samo środowisko stanowi kontekst wybranych zjawisk stanowiących przedmiot zainteresowań badawczych, który można obserwować z różnych perspektyw. P. Atkinson i M. Hammersley piszą, iż: *Niektóre właściwości środowiska będą w takim przypadku całkowicie ignorowane, a nawet te zjawiska, które stanowią główny przedmiot zainteresowania, nie będą analizowane w sposób całościowy*³⁴.

Kontekst również – jak zauważa K. Konarzewski – może mieć charakter okoliczności językowych – wypowiedzi badanego i badacza przed i po wywiadzie, okoliczności parajęzykowych – pozawerbalnych (mimika, gesty) oraz pozajęzykowych – mających związek z sytuacją, w której odbywało się spotkanie badanego i badacza³⁵, na przykład: miejsca, którym badany nadaje określony sens³⁶, przestrzeń gabinetu prezesa ponadnarodowej korporacji czy pokoju pracownika poradni psychologiczno-pedagogicznej, wyjawienie/niewyjawianie celu badań³⁷, który będzie zmieniał wypowiedzi i zachowania badanych, chcących modelować wyniki badań, efekt publiczności (oddziaływanie audytorium na badanych i badacza)³⁸ i innych.

Jak już wcześniej wspominałam, „kontekstowość nieprzewidywalności” badań etnograficznych inicjuje rewidowanie projektu badawczego, modyfikowanie procesu badawczego na różnych jego etapach, ze względu na swój ewolucyjny charakter. Modyfikacje te mogą dotyczyć wzięcia pod uwagę tzw. *kontekstu odkrycia*, rozumianego przez Krzysztofa Koneckiego jako *zdolność poszukiwania i odkrywania zjawisk, których na początku badań nie szukaliśmy*³⁹ oraz procesu systematycznego zawężania dociekań⁴⁰. Proces ten, według P. Atkinsona i M. Hammersley, nadaje badaniom

³¹ *Ibidem*, s. 41.

³² *Ibidem*, s. 35.

³³ *Ibidem*, s. 197.

³⁴ *Ibidem*, s. 52.

³⁵ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe...*, s. 28.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ M. Hammersley, P. Atkinson, *Metody badań terenowych...*, s. 77-83.

³⁸ *Ibidem*, s. 225-230.

³⁹ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa 2000, s. 27.

⁴⁰ M. Hammersley, P. Atkinson, *Metody badań terenowych...*, s. 197.

etnograficznym charakterystyczną *lejkowatą strukturę* obrazującą systematyczną ich konkretyzację, rozwijanie, transformowanie procesu badawczego aż do momentu, gdy zostanie on jasno określony. Stwarza się w ten sposób warunki niepewności dotyczące określenia prawdziwego celu badań, nawet do etapu, gdy prace badawcze są mocno zaawansowane⁴¹. K. Konecki mówi natomiast o *kołowości* w procesie badawczym – *pytanie prowadzi do danych, dane do innego pytania itd.*⁴², co ma również konsekwencje w podejmowaniu wciąż na nowo decyzji metodologicznych, w ciągłym stawianiu sobie pytania o zasadność użytych metod, kategorii i teorii⁴³. K. Konarzewski przestrzega przed bezrefleksyjnym gromadzeniem danych jakościowych, pisząc, iż badacz, który w trakcie zbierania materiałów empirycznych nie zastanawia się nad ich przydatnością, ryzykuje posiadaniem *góry tekstów*⁴⁴ nieprzydatnych do rozwiązania jego problemu badawczego. Autor zaleca, aby analizować zbierane dane i na podstawie ich analizy decydować o dalszym gromadzeniu materiałów empirycznych⁴⁵.

David Silverman twierdzi, iż zawężanie staje się często kluczowym zadaniem badacza, gdy czuje pokusę pozbycia się części danych. Oznacza to etap ścisłego określenia problemów badawczych, ograniczenia sumy gromadzonych danych, do tych, które można z łatwością przeanalizować. Decyzję o użyciu danych zgromadzonych empirycznych ułatwi odpowiadanie na pytanie: Które dane są najbardziej odpowiednie do przyjętych problemów badawczych? Czy bardziej interesujące są dla badacza kwestie dotyczące tego, co ludzie myślą, czy tego, co czują, czy raczej tego, co robią? W celu zwiększenia efektywności analizy zebranych danych, D. Silverman proponuje zmniejszenie liczby informatorów, którzy dostarczają różnych danych, i skupienie się na źródłach informacji, będących w centrum zainteresowania badawczego⁴⁶.

Czym zatem jest kontekstowość dla badań etnograficznych i jaką odgrywa rolę dla badacza? Kontekstowość, zgodnie z metaforyczną propozycją J. Rutkowiak, traktować można jako kategorię polegającą na osadzaniu⁴⁷. Badacz osadza badaną rzeczywistość w okolicznościach towarzyszących badaniu etnograficznemu. Zabieg ten umożliwia ogląd zjawisk wraz z ich zakotwiczeniem w świecie socjokulturowym. Rolą kontekstowości może być zatem nadawanie kierunku interpretacji, przez co staje się ona „horyzontem rozumienia” badanej rzeczywistości. Poprzez swoją wielowątkowość i rotacyjność oddaje także charakter paradygmatu interpretatywnego. Zdaje się również wyrazem dynamiki procesu badawczego w badaniach etnograficznych, jak i jej moderatorem, źródłem niepokoju badawczych stymulowanych koniecznością

⁴¹ *Ibidem*, s. 211.

⁴² K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe...*, s. 28.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 163.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ D. Silverman, *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing, Talk, Text and Interaction*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2006, s. 61 (tłumaczenie własne).

⁴⁷ J. Rutkowiak, „Pulsujące kategorie” jako wyznaczniki..., s. 37.

dokonywania ciągłych wyborów na różnych etapach procesu badawczego. Ponadto wymusza na badaczu określoną postawę związaną z refleksyjnością, elastycznością, adaptacją do zmiany, umiejętnością szybkiego podejmowania decyzji, stwarza poczucie chaosu, dezorganizacji, niepewności oraz niewątpliwie przeżywania badawczej przygody.

THE ISSUES OF CONTEXT AND CONTEXTUALITY IN ETHNOGRAPHY RESEARCH

Summary

The article presents the consideration about one of the criteria of status of ethnography as a science – the contextuality. The aim of this text is searching for the answer to the question: What is the contextuality for the ethnographic research and what is its function? The author analyzes the proposition of terminological definition concerning contextuality and context. They are being considered on two levels: the investigated reality and the research process. The first is identified with a cognitive attitude to the world and with the choice of interpretative paradigm. The second is connected with methodological tradition and the research procedures employed.

Contextuality, according to the author, can be treated as a category consisting of “places” of the reality explored by the researcher in the circumstances accompanying the ethnography creating process. This procedure enables the perception of phenomena together with their anchoring in the socio-cultural world. The role of contextuality can be defined as determining the direction of interpretation. Through its multicomplexity and rotation it also reflects the character of the interpretative paradigm. It, too, seems to be an expression of dynamics of the research process in ethnography and its moderator and at the same time, the source of researcher’s disturbance stimulated by the necessity of to make constant choices on different stages of the research process. Additionally, it forces the researcher to assume a certain attitude connected with reflexivity, flexibility, adaptation to change, ability to make a quick decision. It also creates the feeling of chaos, disorganization, uncertainty and, undoubtedly, experiencing the adventure of discovery and research.